

İnkâr siyasetinden “idare” politikasına: Kürtlerin zorunlu göçü

BİLGİN AYATA - DENİZ YÜKSEKER

“Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler” başlıklı makaleyi 2005 yılında yayımlamamızın üzerinden bir yıldan fazla süre geçti. Yazı, Türkiye’deki zorunlu göç hakkında hükümetin ve uluslararası toplumun değişen politikalarını kapsamlı bir biçimde analiz eden ilk makale idi. İngilizce yazdığımız makalenin Türkçe çevirisi *Birikim*’in bu sayısında yayımlanıyor. Makale, o zaman öngördüğümüz tahminlerin çoğunun gerçekleşmesi dolayısıyla güncelliğini koruyor. Hükümetin yaklaşık on yıl süren inkar politikası her ne kadar bir itirafa dönüşmediyse de, önemli bir politika revizyonu yapıldığını söylemek mümkün. Bunu en açık biçimde şöyle tarif edebiliriz: Hükümet daha önce zorunlu göç olgusunu tamamıyla reddederken, bugün sorunun varlığını kabul ediyor, ancak kimin ve neden köyleri boşalttığı konusunda sorumluluk üstlenmiyor ve bu konuda inkar politikasına devam ediyor. Ayrıca, hükümet artık zorunlu göç sorununun tarifinde ve şekillenmesinde aktif rol alıyor. Ancak şimdilik bu alanda, Kürt meselesinin çözümüne yönelik siyasetler üretilmesinden ziyade zorunlu göçün yarattığı sorunların “idare edilmesi” (hem İngilizcedeki *management* anlamıyla, hem de Türkçede günlük dilde kullanıldığı anlamıyla), ya da makalede ifade ettiğimiz şekilde “düzenlenmesi” (*regulation*) sözkonusu. Bu

süreçte, Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği’nin (AB) katkısıyla hükümet bir politika söylemi (*policy discourse*) inşa ediyor; sivil toplum kuruluşları da (STK’lar) bu politikaları eleştirirken bile bu söyleme katkıda bulunuyorlar. Burada, makaleyi yazdığımızdan bu yana yaşanan gelişmeleri, daha önce ortaya koyduğumuz kavramsal çerçeve içinde irdelemeye çalışacağız.

DİL MESELESİ

Makalede, kullanılan dilin önemine değinmiştik. Aradan geçen zaman içinde, hükümet ve BM kuruluşları, çatışmalı dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da güvenlik güçleri (ve kısmen PKK) tarafından köylerinin boşaltılması sonucu veya çatışmalar yüzünden yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalanlar için “(ülke içinde) yerinden olmuş nüfus” tanımlamasını getirdi. Bu konudaki en önemli uluslararası belge olan Yol Gösterici İlkeler de Türkçeye “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” diye çevrildi. Yerinden “olma” teriminin öznesizliğine işaret eden sivil toplum ve düşünce kuruluşları - başta Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)- ise, köy boşaltmaların keyfilğine ve zorlama sonucu gerçekleşmiş olmasına atıfla “(ülke içinde) yerinden edilme” kavramını tercih etti. Ancak kamuoyunda, ikisi de kulağa fazla

“steril” gelen bu ifadelerden çok, 1990’lardan beri tedavülde olan zorunlu göç¹ terimi kullanılmaya devam edildi.

Steril bir terminolojinin üretimi, aslında düzenleme politikalarının bir parçasını teşkil ediyor. Hükümet önceden veri toplama ve bilgi verme konusunda suskun kalırken, artık işi İnsan Hakları Derneği (IHD), Mazlum-Der, Göç-Der, Kürt İnsan Hakları Projesi (KHRP) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) gibi ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının raporlarına bırakmıyor; uluslararası kurumlara kendi verileri ile bilgi veriyor. Nitekim, 6 Aralık’ta açıklanan Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Türkiye’de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA) raporunda, 1986-1995 arasında 950.000-1.200.000 kişinin Doğu ve Güneydoğu’daki kırsal ve kentsel bölgelerden “güvenlik nedeniyle” göç ettiği belirtildi.

TGYONA raporunda da dil sorunu kendini gösteriyor. Göç eden kişilerin yaklaşık yarısı yerleşim yerlerinden ayrılmaları konusunda kendilerine “bildirim” yapılmadığını söylemiş. Bildirim yapıldığını söyleyenlerin çoğu “sözlü bildirim” aldıklarını ifade etmiş. Raporun bulguları; zorunlu göçün kaynaklandığı 14 il ile en çok göç alan 10 ilin nüfuslarını temsil eden, geri kalan 57 ili de kapsayan 5.000 hanehalkı ve 7.300 civarında kişi görüşmesinden oluşan bir örnekleme uygulanan ankete dayanıyor. Ancak raporda yer alan verilerden, kimin kimi göç ettirdiği, insanların nasıl olup da “yerinden olduğu” anlaşılıyor. Edilgen fiillerin, öznesiz cümlelerin ve fakat “otoriter” bir dilin kullanıldığı raporu okurken, soru kağıdındaki “sözlü bildirim” seçeneğiyle köylülere korucu olmayı kabul etmezlerse evlerinin yakılacağı yönünde jandarma ve koruculardan gelen tehdidin mi kastedildiğini asla kestiremiyoruz. Zorunlu göçün sayısal boyutu hakkında ilk kez istatisti-

1 Güvenlik güçlerinin köy boşaltmaları sonucu meydana gelen göç 1990’lardan beri zorunlu göç olarak ifade edilse de, aslında bu terimin de yetersiz olduğunun farkındayız. Uygulamanın keyfi olduğu gerçeğinden hareketle, aslında “zorla” göç daha uygun bir kavram olurdu; ancak bu konudaki kelime dağarcığına bir terim daha katmak şu aşamada bir yarar sağlamayabilir. “Zorla göç” tabirini, bu noktayı her toplantıda vurgulayan Ümit Fırat’a borçluyuz.

ki yöntemlere dayalı bir tahmine ulaştığımız noktada, bu göçün nasıl gerçekleştiğinin üstü “teknik” bir dille bir kez daha örtülüyor.

KÜRTLERİN ZORUNLU GÖÇÜ

Aslında, bizatihi bu göçün Kürtlerin göçü olduğu gerçeği, kurulan söylemden mümkün olduğunca dışlanıyor. Bu konudaki en çarpıcı örneği, yine TGYONA oluşturuyor. 136 sayfalık raporda Kürt veya Kürtçe kelimeleri geçmiyor! Bireysel görüşme yapılan kişilerin sosyoekonomik özellikleri arasında “Türkçe konuşma oranları” diye muğlak bir kategori dışında etnik ve kültürel farklılıklarını ima eden herhangi bir bilgi yer almıyor.

Zorunlu göçün Kürtlerin zorunlu göçü olduğunu ifade etmenin sıkıntıları konusundaki bir başka örneği ise, Yüksekseker’in de içinde yer aldığı TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma Grubu’nun sorunun niteliği ve çözüm yolları konusunda kaleme aldığı rapor ve kitabın yazım süreci teşkil ediyor.² Devlet politikalarını eleştirmeyi, ama aynı zamanda sorunun bütün tarafları ve paydaşları tarafından ciddiye alınmayı hedefleyen araştırma grubunun yayınlarında kullandığı dil, hem uluslararası kurumların diliyle büyük ölçüde örtüşüyordu; hem de tartışmalı olmaktan kaçınıyordu. 2005 yılında çalışmaların daha ilk başlarında, “Kürtlerin yerinden edilmesi” ifadesinin grubun başlıca ulusal muhatabı olan İçişleri Bakanlığı ve dolayısıyla da hükümetle birlikte çalışan BM Kalkınma Programı (UNDP) için kabul edilemez olduğu ortaya çıktı. Yayın başlıklarında Kürt kelimesinden kaçınılmak zorunda kalındı; bununla birlikte rapor ve kitabın içeriğinde göç ettirilenlerin büyük çoğunluğunun Kürt olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde ifade edildi. Rapor ve kitapta, zorunlu göç mağdurları ifadesi de kullanılmakla birlikte, özne olarak “yerinden edilmiş kişiler” yeğlendi; yerinden edilme kavramının edimin keyfiliğine vurgu yapıldığı özellikle belirtildi;

2 Dilek Kurban, Deniz Yüksekseker, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: TESEV, 2006; Dilek Kurban, Ayşe Betül Çelik ve Deniz Yüksekseker, “Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilen Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru,” Cenevre ve İstanbul: NRC/IDMC ve TESEV, 2006.

Kürt sorunuyla zorunlu göç arasındaki siyasi bağlantılar ise dikkatli bir dille kuruldu.

Bu bağlamda, bir diğer önemli gelişmeye parmak basmak gerekiyor: TESEV'in zorunlu göç ile ilgili bir proje başlatmasıyla birlikte, tartışmanın şekli ve aktörlerinin de değiştiğini söylemek mümkün.³ IHD, Göç-Der, Mazlum-Der ve Toplumsal Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) gibi daha önce bu konuda faal olan, zorunlu göç mağdurlarına yakın duran ve devlet politikalarını sert bir biçimde eleştiren muhalif STK'lar, hükümetin uluslararası kuruluşlarla girdiği diyalog sürecinde gittikçe devre dışı kalırken, yerine TESEV bu konuda önplana çıktı. Devletin inkar siyasetinden idare politikalarına geçmesiyle birlikte, uluslararası kuruluşların Türkiye'ye karşı daha önceleri çok daha eleştirel olan tutumlarında da bir revizyon meydana geldi. BM ve AB, hükümetin kendileriyle diyaloga girmesinden bu yana genişleyen etki alanlarını, resmî kurumları eleştirmekten ziyade etkilemeye/yönlendirmeye çalışmak için kullanıyorlar; ayrıca, devletin son dönemde gösterdiği açılımı tehlikeye sokmamak için hükümetin "hassasiyetlerini" göz önünde bulunduruyorlar. Bununla birlikte, daha önce hükümet politikalarını eleştirmek için muhalif STK'ların çalışmalarından yararlanan uluslararası kuruluşlar, artık TESEV ile ortak çalışmalar yürütmeyi tercih ediyor. Böylece, hükümete yakınlığıyla tanınan liberal bir düşünce kuruluşunun temel bir paydaş olması, bir taraftan zorunlu göç sorununun mevcut siyasi koşullarda kamuoyuna daha kolay taşınmasını sağlarken, diğer taraftan Kürt kurumları veya Kürt siyasi tabanına yakın olan kurumları dışlamış oluyor.

TEMSİL SORUNU

Daha önemlisi, yukarıdaki tartışma; zorunlu göç ve yarattığı sorunlar tartışılırken mağdurları kimin temsil edeceği sorusunu da doğuruyor. Zorunlu göç mağdurlarını kim temsil ediyor veya

etmeli? Makalemizde değinmediğimiz bu konuya burada kısaca yer vermek gerekiyor. Bu sorunun cevabını elbette bilimsel araştırmaların bulguları değil, zorla göç ettirilenlerin kendi tercihleri belirleyecektir. Ancak bu sorunun Türkiye'de zorunlu göçün en karmaşık boyutlarından birini teşkil ettiğini itiraf edelim.

AKP hükümeti 2004'ten bu yana önemli faaliyetler yapmış olmasına rağmen, AKP attığı bu adımları kamuoyunda siyasi olarak üstlenmiyor. Dolayısıyla, resmî açıklamalar hep bürokratik ve idari bir dille, açıkçası söz ettiğimiz "idare etme" diliyle yapılıyor. Aslında Kürt bölgelerinde İslamcı akımlara yönelik hızla yükselen desteği göz önünde bulundurursak,⁴ kendi çıkarları açısından AKP'nin daha cesur adımlar atmasını bekleyebilirdik. Öte yandan, zorunlu göç mağdurlarının "doğal tabanı" nı oluşturması beklenebilecek olan DTP'nin genel parti politikasında bu sorunun öncelik oluşturmaması ise, akademik hafsalayı aşılıyor. DTP, diğer partilerle birlikte çağrılı olduğu konu hakkındaki toplantılara genelde katılmıyor; katıldığı takdirde ise parti sözcüleri zorunlu göçle ilgili asgari düzeyde anlamlı bir şeyler söylemekten imtina ediyorlar. Diyarbakır belediyesinin ve bölgedeki diğer bazı DTP'li yerel yönetimlerin zorunlu göçle ilgili duyarlılıkları ve faaliyetleri, genel parti politikasına yansımış görünmüyor; bu da partinin zorunlu göç mağdurlarının sorunlarına sahip çıkma konusundaki samimiyetine dair soru işaretleri yaratıyor. Dolayısıyla, Kürt siyasi hareketinin de zorunlu göçle ilgili oluşan apolitik söyleme ironik şekilde katkıda bulunduğunu en azından bir "hipotez" olarak öne sürmek mümkün. Burada vurgulamak istediğimiz nokta; bir milyonun üzerinde bir kitle oluşturan zorunlu göç mağdurlarının, taleplerini etkili bir biçimde dile getirmek üzere kimin tarafından temsil edileceklerinin hâlâ belli olmaması ve dolayısıyla zorunlu göçün Kürt hareketinin genelindeki bazı paradoksları bir kez daha açığa çıkarmasıdır. Kürt hareketinin Kürt sorununu

3 Bu gelişmenin ayrıntılı analizi için bkz. Bilgin Ayata, "From Denial to Dialogue? An Analysis of National and International Policies on Internal Displacement in Turkey," *Türkiye'de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri* başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildiri, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık 2006.

4 Bu konuda Neşe Düzeli'nin Haşim Haşimi ile röportajı dikkat çekicidir. Bkz. "Güneydoğu'da Radikal İslam Örgütleniyor," *Radikal*, 28 Ağustos 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=197030>.

genel anlamıyla bir toprak meselesi olarak tanımlamaktan uzaklaşması; belki en çok zorunlu göç konusunda, yani topraklarından sürülmüş Kürt nüfusa karşı pasif tutumunda açığa çıkıyor.

“İDARE ETME” POLİTİKASI VE SİVİL TOPLUM

Peki temsil sorunuyla ilgili olarak sivil toplumun konumu nedir? Aslında zorunlu göç hakkında inşa edilmekte olan *politika söyleminin* kapsadığı alan, hızla sivil toplumu da içine alıyor. Bazı STK'ların zorunlu göç konusunda tutumlarının, son birkaç yılda farklı bir söylem veya öneri üzerinden değil, mevcut resmî politika araçları olan KDRP ve Tazminat Yasası'nın nasıl uygulanması gerektiği üzerinden şekillendiğini kaydedebiliriz. Kendi yöneticilerinin ifadesiyle yakın zamana kadar mağdurlarla ilişkisi çok zayıf olan Diyarbakır Göç-Der, genelleştirmemek kaydıyla bu konuda örnek verilebilir. Diyarbakır'da zorunlu göç mağdurlarıyla Göç-Der arasındaki ilişkinin ancak, 5233 sayılı “Tazminat Yasası”nın Ekim 2004'te yürürlüğe girmesinden sonra, mağdurların başvurularının dernek tarafından toplanması sırasında kurulmaya başlandığı anlaşılıyor.

Zorunlu göç konusunda sivil toplumun rolünün oluşması sürecine uluslararası kuruluşların da katkısı var. BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi, UNDP ve bu alandaki en önemli uluslararası araştırma kurumu olan Brookings-Bern Yerinden Olma Projesi'nin Kürtlerin zorunlu göçüne olan ilgileri, küresel bir çerçevede şekilleniyor. Yerinden olma veya yerinden edilme kavramlarını kelime dağarcığına sokan BM, şu anda dünyada başat olan kalkınmacılık anlayışı çerçevesinde “sivil toplum katılımıcılığı” da vurguluyor. “Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler” başlığıyla Ağustos 2005'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen Prensip Kararı, pek çok başka şeyin yanı sıra, sorunun çözüm sürecine sivil toplumun katılımının sağlanacağından da bahsediyordu. Bu çerçevede İçişleri Bakanlığı STK'ların sürece katılımını öngören bir genelge yayımladı; bu konuda yapılan her uluslararası nitelikli toplantıda STK'lar da hazır bulundu. Son olarak, Van Valiliği

ile UNDP'nin pilot proje olarak ortaklaşa hazırladıkları Eylül 2006'da açıkladıkları “Yerinden Olmuş Nüfusa Hizmet Sunumuna Yönelik Eylem Planı”nda da “katılımcılık” ve “toplumsal cinsiyet duyarlılığı” gibi uluslararası kalkınma camiasından aşırma sloganlar bol miktarda kullanıldı.

Zorunlu göçün devletin düzenleme alanına girmesiyle birlikte, sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki rollerinde bir kırılma yaşanabileceğini iddia etmek de mümkün. İHD ve Mazlum-Der gibi az sayıdaki kuruluş, çatışmalı dönemde ağır baskılara karşın bölgedeki insan hakları savunuculuğu faaliyetlerini sürdürmeye çalışırken, günümüzde bizatihi devlet, AB ve BM sivil toplumu teşvik ediyor. Bu yüzden, yakın gelecekte mevcut STK'ların kapasitelerinin artmasını ve yeni sivil toplum kuruluşlarının sahneye çıkmasını bekleyebiliriz. Örneğin Van'daki pilot projenin gerçekleşmesi uluslararası kuruluşların bağışlarını gerektirecek ve hem UNDP, hem AB hem de hükümetin mevcut yaklaşımları doğrultusunda, bu fonlardan bir bölümü sivil topluma akacak. Nihayetinde “katılımcılık” ilkesi, oluşan politika söyleminin “pastasında” STK'lara da birer dilim vadedecek. Sonuç olarak, sivil toplumun zorunlu göç konusundaki politikaların oluşumu ve uygulanmasındaki rolünün, mağdurları temsil alanından çıkıp proje rekabetine dönüşmesi bile sözkonusu olabilir. Bu süreçte, solcu, Kürt veya İslami siyaset geleneğinden gelen muhalif STK'lar; “liberal Batı” standartları ve söyleminde savunuculuk yapmaya uyum sağlayamadıkları takdirde, zorunlu göçle ilgili uluslararası işbirliği sürecinde “katılımcı” değil “izleyici” rolü oynamak zorunda kalabilirler.

GELECEK NE VADEDİYOR?

Genel bir çerçevede zorunlu göçün yol açabileceği sosyopolitik sorunlar şu şekilde tahmin edilebilir: Ya zorunlu göç mağdurları radikal siyasete yönelerek etnik veya dinî hareketlerin aşırı kanatlarına aktif biçimde destek verebilirler. Nitekim Nisan 2006'da Diyarbakır'da meydana gelen olaylarda 10 çocuğun öldürülmesinin ardından, bir “Filistinleşme” endişesi medyada dile getirilmişti. Ya da diğer uçta mağdurlar gittikçe depoli-

tize olan, bireysel hayat kavgası içinde ve büyük şehirlerin içinde görülmez ve güçsüz bir topluluk haline gelebilir. Şimdilik Türkiye’de zorunlu göçün yarattığı sorunlar daha çok ikinci tablodaki senaryoya benzese bile, orta ve uzun vadede beklenmedik sonuçlar ortaya çıkabilir. Hükümetin uluslararası kuruluşlar ile birlikte yürüttüğü zorunlu göçle ilgili politikalar; ciddi bir paradigma değişikliğini beraberinde getirmediği sürece bu tür gelişmeleri önleyemez, ancak körükleyebilir.

Ne yazık ki hükümet, bir paradigma değişikliği yerine, daha önce yasadışı uygulanan köy boşaltmalarının sosyoekonomik neticelerini idare etmekle yetiniyor. Mevcut düzenleme uygulamaları, yeni sosyal politika araçları (yeşil kartın ve sosyal yardımların bölgede yaygınlaştırılması, mikro finans projeleri, vb.) aracılığıyla devletin Kürt vatandaşları üzerindeki egemenliğini iane ilişkileri üzerinden perçinlemeyi amaçlıyor. Aynı zamanda, hükümet yeni köy boşaltmaları için meşru bir zemin hazırlamayı da ihmal etmedi. 25 Eylül 2006’da çıkan 5543 sayılı yeni İskan Kanunu’nun 13. maddesinde

“milli güvenlik nedeniyle iskan edilecek yerleşim ünitelerinde yaşayan ailelerin iskanı, Milli Güvenlik Kurulunun önerileri doğrultusunda Bakanlar Kurulunca alınacak kararda belirtilecek şekil ve şartlar çerçevesinde bu Kanun hükümlerine göre yapılır”

deniliyor. AB’ye uyum paketleri çerçevesinde 1934 tarihli eski İskan Kanunu’nun yerine sessiz sedasız çıkarılan yeni yasanın 13. maddesine neden gerek duyulduğunu sormak lazım. Bir yandan yasa; göçmenler, vb. konularda Türkiye’nin mevzuatını AB müktesebatıyla uyumlu hale getirip, devletlerin güvenlik gerekçesiyle yerleşim yerlerini tahliye etmesini meşru sayan uluslararası hukuk ilkelerini içselleştiriyor. Ancak öte yandan, nüfusun zorla yer değiştirmesi konusunda sicili kabarık olan Türkiye’de, yeni İskan Kanunu bu uygulamayı meşru bir devlet politikası olarak tescil etme ihtimalini de barındırıyor. Dolayısıyla, bir taraftan köye dönüş projeleri uygulanırken bir yandan da bu yasa maddesinin konulmasının, devletin geri dönüş konusunda hiçbir teminat vermediğini gösterdiği de söylenebilir.

Bir adım öteye gidilerek, yeni İskan Kanunu’nun geçmişte Olağanüstü Hal Hakkındaki Kanun Hükümünde Kararnamede yer alan bir hüküm olağanlaştıracağı da ileri sürülebilir: 285 sayılı ve 1987 tarihli kararname, olağanüstü hal bölge valisine güvenlik gerekçesiyle yerleşim birimlerini boşaltma ve yerlerini değiştirme yetkisi vermişti; buna rağmen köyler bu maddeye başvurulmadan boşaltılmıştı. Şimdi yeni İskan Kanunu’nun insanların yerleşim hakkını tekrar Milli Güvenlik Kurulu’na havale etmesi, olağanüstü hali olağan bir yönetim biçimi haline getirme fikrinin mevcudiyetine ve milli güvenlik zihniyetinin korunduğuna delalet ediyor. Bu bağlamda Giorgio Agamben’in; Carl Schmitt’in olağanüstü hal yetkisinin devlet egemenliğinin temelini oluşturduğunu anlatan “istisna hali” (*state of exception*) kavramının artık güncel bir yönetim haline geldiği şeklindeki savını hatırlamakta fayda var. ABD’nin 11 Eylül 2001 sonrasında başını çektiği “milli güvenlik” söylemi, birçok ülkede benimsenerek insan haklar ihlallerini kolaylaştırdı. Buna karşılık, 1990’lardan bu yana geliştirilen “insan güvenliği” (*human security*) kavramı giderek uluslararası kurumlar ve akademisyenler tarafından milli güvenlik söylemine alternatif olarak sunulmakta. Böyle bir tartışma Türkiye için de oldukça faydalı olabilir. Milli güvenliğin kimin güvenliğini koruduğunu ve kiminkini tehdit ettiğini sorgulamadan devlet-vatandaş ilişkisindeki mevcut güvensizliği onarmanın mümkün olmadığı bariz. Bu açıdan, devlet-vatandaş arasında güven inşa edilmesi sürecinin sadece devletin Kürtlerle olan ilişkisini değil, devlet şiddetine maruz kalan tüm kesimleri de içermesi gerekiyor. Bu bağlamda zorunlu göç meselesinin artık bir inkar siyasetinden idare alanına girmesi, her ne kadar yetersiz bir gelişme de olsa, küçümsenmeyecek bir imkanı da barındırıyor. Tazminat Yasası kapsamında oluşturulan zarar tespit komisyonlarına yapılan başvurular ve bunlara ilişkin belgeler, zorunlu göç konusunda biriken akademik bilgi ve STK raporları, ciddi bir veri hazinesi oluşturmakta. Bu hazineyi değerlendirebilen bir girişim, karanlık bir geçmişle toplumsal yüzleşmenin önünü açabilir.